

УДК 81'373.612.2+351.9

С. А. Бронікова

МЕТАФОРА В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті проаналізовано різні тлумачення термінопоняття “механізм”. Зазначено, що саме метафорична сутність терміну уможлиблює наукові відкриття й когнітивні процеси людини. Розглянуто метафору як предмет вивчення різних сфер гуманітарного знання, серед яких державне управління, політичний дискурс, психологічні, нейрологічні науки. Розкрито історичну динаміку й релевантність машинної метафори в термінологічній площині державного управління, де затребувані засоби оптимізації й організації дії, що сприяють економії часу та енергії під час досягнення поставленої мети.

Ключові слова: механізм, метафора, машинна метафора, механізм державного управління.

В статье проанализированы различные толкования термина “механизм”. Среди причин разнообразия толкований названы наличие методологического плюрализма исследовательских интерпретаций феномена, многозначность и несогласованность родо-видовых операционных понятий, механистическая метафорика. Отмечено, что именно метафорическая сущность термина позволяет делать научные открытия и обеспечивает когнитивные процессы человека. Метафора рассмотрена как предмет изучения различных сфер гуманитарного знания, среди которых государственное управление, политический дискурс, психологические, нейрологические науки. Раскрыта историческая динамика и релевантность машинной метафоры в терминологической плоскости государственного управления, где востребованы средства оптимизации и организации действия, способствующие экономии времени и энергии при достижении поставленной цели.

Ключевые слова: механизм, метафора, машинная метафора, механизм государственного управления.

The article analyzes various interpretations of the term-notion ‘mechanism’. Methodological pluralism of the phenomenon research interpretations, polysemy and discordance of gender and aspect operational notions, mechanistic meta-

phorics are regarded as the reasons of interpretations variety. It is noted that it is metaphoric essence of the term that makes it possible to carry out scientific discoveries and ensures human cognitive processes. Metaphor is examined as a subject of studies in different spheres of humanitarian knowledge, among which are state administration, political discourse, psychological, neurological sciences. Historical dynamics and relevance of the machine metaphor in the state management terms system are defined where means of optimization and activity organization promoting time and energy saving while achieving the set goal are of demand.

Key words: *mechanism, metaphor, machine metaphor, state administration mechanism.*

Постановка проблеми. Серед низки фундаментальних понять сфери державного управління одним із найуживаніших є *механізм*, метафоричний за своєю лінгвістичною природою. Відсутність чіткого визначення, широке коло тлумачень призводить до використання цього терміна у різних дистрибутивних моделях, що дестабілізує узуальний смисл аналізованого поняття й позначені ним екстралінгвальні ситуації.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю уточнення операційної систематики теорії державного управління (ДУ), що уможливить адекватний аналіз не лише актуальних теоретичних, а й практичних проблем галузі. У цьому аспекті на особливу увагу заслуговує реконструкція первинної метафоричної природи поняття *механізм*, що дасть змогу виокремити його інваріантні та варіативні ознаки, а отже, й ідентифікувати релевантні контексти терміновживання. З'ясування сутнісних можливостей метафори, зокрема машинної, як концептуального ядра аналізованого поняття, а також висвітлення його історичної динаміки і становить мету нашого дослідження.

Останні дослідження. Фундаментальні дослідження механізмів державного управління як центрального твірного інтегративного поняття теорії соціального управління в цілому здійснено у низці праць відомих українських та зарубіжних фахівців (див. роботи В. Б. Авер'янова, О. Ю. Амосова, В. Д. Бакуменка, Н. Р. Нижник, Н. Ю. Брюховецької, В. Г. Воронкової, М. В. Гамана, П. В. Єгорова, В. М. Іванова, В. М. Князева, В. С. Коломийчука, О. Б. Коротича, М. Д. Лесечка, В. Я. Малиновського, А. С. Маршалової, О. А. Машкова, Г. С. Одінцової, В. М. Олуйка, О. С. Новоселова, О. Ю. Обо-

ленського, Р. М. Рудніцької, О. Г. Сидорчука, В. К. Симоненка, О. М. Стельмах, В. В. Цветкова, Л. П. Юзькова та ін.), де наведено різноманітні визначення цього поняття, пор.: механізм ДУ — це *практичні засоби, важелі, стимули* [1], *система елементів* [2: 279], *система певних взаємодіючих ланок* [3: 315], *система органів державної влади* [4], *сукупність засобів* [5], *складова системи управління* [6: 235–236], *організація практичного здійснення державного управління* [7], *інструмент* [8: 65] *державна організація* [9], *суспільна форму руху* [10: 85] тощо. Крім того, наявні й тлумачення цього поняття у широкому та вузькому сенсах, де, наприклад, у першому механізм співвідносний з практичною реалізацією державної влади, у другому — виступає конкретним засобом впливу держави на суспільство для досягнення поставлених завдань [11].

Представлене розмаїття тлумачень механізму ДУ зумовлене, на нашу думку, низкою причин, серед яких щонайперше виокремлюємо: 1) складність власне феномену *механізм*; 2) наявність методологічного плюралізму дослідницьких інтерпретацій (які, безумовно, сприяють виявленню концептуальних ознак аналізованого явища, але розшаровують, дифузують його галузевий термінологічний статус); та 3) багатозначність термінологічної кодифікації поняття та певну неузгодженість родо-видових операційних понять (пор. наявні отождоження понять *механізм держави*, *державний механізм*, *державний апарат* [12], *механізми управління державою* (див. детальніше [13]); 4) його механістичну метафорику, яка, на думку дослідників, узагалі часто “дозволяє виявити нерозробленість чи непрозорість предмета обговорення” [14: 10] і часто призводить “до двоїстого осмислення ролі людської особистості в суспільстві” [15]. Сприймане в такому разі усвідомлюється як автоматизований апарат, а його соціальні інститути — як агрегат соціального цілого, що поглинає людину як таку [16: 316]. Останній фактор істотно вплинув на функціонування термінопоняття, що зумовлює доцільність бодай оглядового пояснення його внутрішньої специфіки.

Наукову мову, на відміну від буденної, вважають формалізованою й більш точною, кожне поняття якої повинне мати максимально однозначне тлумачення. Проте фундаментальне для галузі ДУ поняття механізму має розгалужену значеннєву амплітуду: “1. Пристрій, що передає або перетворює рух. // Те саме, що машина... 2. перен.

Внутрішня будова, система чого-небудь. 3. Метод, спосіб... 4. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище” [17: 665], у межах якої актуальним для ДУ є саме переносне, метафоричне значення лексеми (значення 2), хоч метафора як мовний засіб вираження схожості, подібності на перший погляд не може і не повинна функціонувати в чіткому і доказовому світі науки. Проте саме метафора, визначена філологами насамперед як мовна прикраса, яскравий виражальний засіб, є специфічним способом пізнання, без якого не обходиться жодне наукове відкриття і без якого взагалі неможливі когнітивні процеси, де мовна метафора виступає “лише як поверхнєве відображення концептуальних метафор, закладених у понятійній системі людини та структуруючих її сприйняття, мислення й діяльність” [18: 23].

У сучасній науковій парадигмі розглядають метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структурування і пояснення світу. Людина не тільки виражає свої думки за допомогою метафор, але й мислить метафорами, створює, моделює за їхньою допомогою той світ, у якому живе. Для позначення такого моделювання фахівці використовують терміни “архетип” або “метафоричний архетип” (Панченко А. М., Смирнов И. П., Юнг К. Г.), “ментальна модель” (Джонсон-Лерд П. Н.), “метафорична модель” (Баранов А. Н.), “парадигма образів” (Павлович Н. В.), “поетична формула” (Кузьміна Н. А., Чудінов А. П.), “метафоричне поле” (Скляревська Г. Н.) та ін. Усі ці терміни мають різну внутрішню форму й акцентують на власне лінгвістичному, психологічному або когнітивному аспектах зазначеного явища, відображають традиції різних наукових шкіл і напрямів. Зауважимо, що метафора — це вияв аналогових можливостей людського мислення, це особливого роду схеми, за якими людина думає й діє. Розрізняють орієнтаційні метафори (спираються на просторові опозиції типу “верх — низ”, “центр — периферія”, “більше — менше” і т. п.), онтологічні метафори (наприклад, представлення людської душі як певного вмістища почуттів, подання неживих предметів як живих істот) і структурні метафори, які уможливають використання однієї понятійної сфери для опису іншої.

Зазначена складність метафоричного осмислення і водночас — уяскравлення процесів сприйняття зумовила актуальність метафоричного інтерпретування практично всіх сегментів реальності у

практично всіх різножанрових комунікативних аспектах, серед яких вирізняється владний дискурс та, відповідно, — політична (владна) метафора, досліджувана в широкій амплітуді наукових парадигм. Специфіку сучасного українського владного дискурсу в значній мірі визначають характерні для соціальної свідомості концептуальні вектори тривожності, підозрливості, недовіри й агресивності, відчуття “неправильності” існуючого положення справ і відсутності надійних ідеологічних орієнтирів, “національної ідеї”, що поєднує суспільство. Як це часто буває в революційні епохи, суспільна свідомість надзвичайно швидко наповнюється довірою не тільки до деяких політичних лідерів і партій, але й до деяких політичних термінів і метафор, проте так само стрімко й втрачає набуті ілюзії. Політична метафора динамічна, вона зрозуміла й дієва лише “тут і зараз”, має національне коріння.

Вчені розглядають політичну метафору в когнітивному аспекті (див. праці А. М. Баранова, Дж. Вей, М. Далмо, Ю. М. Караулова, А. Мусолфа, А. Б. Ряпосовой, Дж. Чартериса-Блека, А. П. Чудинова та ін.), згідно з якою вона — не троп, покликаний прикрасити мовлення і зробити образ зрозумілішим, а форма мислення. У комунікативній діяльності метафора — важливий засіб впливу на інтелект, почуття і волю адресата. Відповідно, аналіз метафоричних образів — це спосіб вивчення ментальних процесів і осягнення індивідуальної, групової (партійної, класової тощо) та національної самосвідомості. Метафору вивчають й у межах дискурс-аналізу, скерованого, зокрема, на “розуміння й пояснення соціальних проблем міждисциплінарного характеру” [19: 108]; кризових комунікацій та впливового потенціалу метафорики у політичному дискурсі (див. праці Х. де Ландтсхеер, Д. Фертессен); у площині лінгвокультурології, оскільки “найфундаментальніші культурні цінності узгоджені з метафоричною структурою основних понять даної культури” [20: 404]; у межах психологічних та нейрологічних наук, де розрізняють так звані ізометричні метафори — невеличкі історії, в яких відслідковується та сама проблема, що й у слухача. Щоб створити ізометричну метафору, Д. О’Конор пропонує: а) ідентифікувати проблему; б) ідентифікувати бажаний стан; в) визначити співвіднесеність між елементами історії; г) розглянути ситуацію з іншого боку [21]. Дослідники довели, що на ефективність такої метафори впливає використання не цифрових, а

сенсорних предикатів, застосування прийому саспенса (напруженого очікування), ототожнення реципієнта з героєм метафори, неочікуваний (інконгруентний) висновок розповіді [там само]. На особливу увагу заслуговують дослідження метафорики, здійснені в суспільних науках, де зауважено, що “ідеологія “працює” в політичному процесі не безпосередньо, а через систему ідеологічних метафор, ефективність яких полягає в здатності адекватно виражати ціннісно-значущі для соціальних груп смисли політичної діяльності” [22: 10], що, безперечно, має прислужитися в гала-комунікаціях державного управління.

Витоки сучасного розуміння метафоричної природи поняття *механізм* сягають часів механістичної парадигми, сформульованої в XVII ст. Р. Декартом й І. Ньютоном, що декілька століть домінувала в західній культурі. Вважається, що саме вона надала нашому суспільству його нинішню форму й значно вплинула на увесь світ.

Стародавні світоглядні системи ґрунтувалися на ототожненні різних фрагментів природного оточення з тими чи іншими частинами людського тіла. Такий варіант фундаментальної метафори називають “антропоморфним”. Саме антропоморфні метафори примушували первісних людей бачити у різноманітних виявах зовнішнього світу аналог власного життя. Людина несвідомо переносила на навколишні предмети і явища якщо не знання про власний устрій, то принаймні відчуття свого буття у світі. Цей “перцептивний” варіант фундаментальної метафори не прив’язував спосіб сприйняття світу до індивідуальних особливостей суб’єкта, бо йшлося про універсальне для всіх людей ставлення до світу як до чогось такого, що фіксується за допомогою органів чуття. Пізніше усвідомлення залежності поведінки кожного індивіда від його місця в системі міжіндивідуальних зв’язків і відносин уплинуло й на спосіб опису довкілля. Влаштування світу стало мислитися за аналогією до організації суспільних систем. Так виник новий варіант фундаментальної метафори — “соціоморфний”.

Подальший розвиток такого зразка організації знань у значній своїй частині був зумовлений тим, що до XVII століття у сфері практичної діяльності людей усе більшу роль стали відігравати різноманітні механічні системи. Можливість “повної” влади над ними, саме їх виникнення як результат людської винахідливості, їх конструктивна “відкритість” людям, нарешті, досить однозначний характер зв’язків

між пристроєм механізму та його функціонуванням — усе це завдало потужного впливу на стиль мислення, характерний для європейських культур Нового часу. Формування першої (власне наукової) картини світу — ньютонівської механіки проходило на підставі уподібнення Всесвіту гігантській машині. І хоч метафоричність такого уподібнення на той час навряд чи усвідомлювалась, образ “світу-машини” зумовив становлення якісно нового стилю мислення.

Механістичний погляд на людину і її діяльність визначав орієнтацію на виокремлення в природному середовищі таких його форм, які могли б укластися в схему “конструкція — функція — результат”, причому ця схема повинна була відтворюватися щоразу, коли в цьому виникне потреба. Індивідуальні особливості, духовний бік людського буття, відмінність історичних стадій людини й суспільства — все це стало оцінюватися як “несуттєві” характеристики. Що передбачуванішою представлялася поведінка людей, то більш науковим вважався її опис. Так виникав наступний тип фундаментальної метафори — “машинний”.

Подібна тенденція збереглася в деяких концепціях і понині, зокрема у науковій галузі державного управління, де такий спосіб мислення часто вважають доволі непродуктивним в умовах сучасного суспільства. Так, Ф. Капра зауважує, що поширення механістичного підходу до менеджменту є сьогодні одним з основних перешкод на шляху організаційних змін [23]. П. Сендж, акцентуючи на наслідках механістичної метафори, називає її “машиною для вироблення грошей” [24]. Норми та ідеали техніки (серійність результатів, можливість “штампувати” ті самі деталі, призначені для виконання тих самих функцій) впливають і на форми міжлюдського спілкування, спричиняючи наскрізну негативацію його значенневих характеристик, а також, на думку дослідників, імпліковано виявляють думки суспільства про загальну передбачуваність, визначеність і наскрізну механістичність сучасної політики [25], втілюваної, зокрема, у фреймах “держава (та її складники) — механізм” (як правило, неефективний, бюрократичний, безжальний, поганий. — С. Б.); “керування державою як механізмом”, що, знов-таки, як правило, використовує “брудні технології”, є бездушним, таким, що нехтує окремою особистістю; “людина — механізм”, сприймана лише як позбавлений всього індивідуального, неповторного технічний засіб виконання настанов

держави. Проте, представляючи предмети і явища доквілля у вигляді пасивного об'єкта, на який скеровано людські зусилля, “машинна метафора” виявляє свої сутнісні можливості, що оптимізують і максимально організують здійснювані людиною дії, її інтелектуальні потенції, сприяючи економії часу та енергії, витраченим на досягнення поставленої мети, що і визначає актуальність її функціонування у межах багатьох термінних сполук узагалі і в межах ДУ — зокрема, де це поняття сприймається “не як машина, що чекає запуску або знаходиться в роботі, а організаційна система, яка реалізується в ході державноуправлінського впливу” [26: 74].

Узагальнюючи відзначимо, що “поняття *механізм* у процесі розвитку в рамках соціальних наук зазнало історичних змін свого первинного значення і набуло широкого спектру нових значень: від повної відсутності врахування “людського фактору” у процесі організації управління до алгоритму і процедури реалізації управлінських впливів у межах організаційної ієрархії [27: 5].

Висновки. Серед причин широкого кола тлумачень механізму ДУ щонайперше виокремлюємо складність власне феномену *механізм*, методологічну багатозначність дослідницьких інтерпретацій, полісемантизм термінологічної кодифікації поняття та його механістичну метафорику, де саме остання істотно вплинула на різновекторність дефінувань. Метафора — широко застосовуваний інструмент не лише буденного пізнання дійсності, а й наукових реконструкцій. Активне використання машинної метафори в теоретичній площині державного управління зумовлене спектральною динамікою поняття *механізм*, семантичні акценти якого концентруються на сутнісних можливостях оптимізації й максимальної організації здійснюваної дії, сприяючи економії часу та енергії, витрачених на досягнення поставленої мети.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Державне управління: Словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. — К. : УАДУ, 2002. — 228 с.
2. Астапова Г. В., Астапова Е. А., Лойко Д. П. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины : [монография] / Г. В. Астапова, Е. А. Астапова, Д. П. Лойко. — Донецк : ДонГУЭТ, 2001. — 525 с.

3. Політологія: підручник для вищих навчальних закладів / за заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. — К. : Альтерпрес, 2002. — 612 с.
4. Державне управління та державна служба : словник-довідник / Уклад. О. Ю. Оболенський. — К. : КНЕУ, 2005. — 480 с.
5. Малиновський В. Л. Державне управління : [навч. посіб.] / В. Л. Малиновський. — Вид. 2-ге, доп. та перероб. — К. : Атіка, 2003. — 576 с.
6. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : навч. посібник / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. — Львів : Вид-во нац-го ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. — 352 с.
7. Юзьков Л. П. Государственное управление в политической системе развитого социализма / Л. П. Юзьков. — К. : Вища школа, 1983. — 155 с.
8. Приходченко Л. Л. Сутність понять механізмів держави, державного управління та державного регулювання / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 3 (35). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. — С. 61–68.
9. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. — М. : Юринформцентр, 1998. — 795 с.
10. Колісник М. Теоретичні засади механізмів державного управління як засобів практичної реалізації державного впливу на процеси суспільного відтворення / М. Колісник // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 4 (20). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. — С. 78–86.
11. Шамхалов Ф. И. Теория государственного управления / Ф. И. Шамхалов. — М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2002. — 638 с.
12. Приходченко Л. Л. Сутність понять механізмів держави, державного управління та державного регулювання / Л. Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. Вип. 3 (35). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. — С. 61–68.
13. Коротич О. Б. Механізми державного управління: проблеми теорії та практичної побудови / О. Б. Коротич // Вісник НАДУ при Президентіві України. — К., 2006. — Вип. 3. — С. 79–84.
14. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. Советский политический язык: от ритуала к метафоре / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. — М. : Знание, 1991. — 63 с.
15. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А. П. Чудинов. — Екатеринбург, 2001. — 238 с.
16. Курбатов В. И., Курбатова О. В. Социальное проектирование / В. И. Курбатов, О. В. Курбатова. — Ростов-н/Д : Феникс, 2001. — 416 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. — 1736 с.
18. Будаев Э. В., Чудинов А. П. Современная политическая лингвистика [текст] / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. — Екатеринбург : Изд-во Екатеринбургского ун-та, 2006. — 260 с.
19. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак ; Пер. с англ. и нем. — Волгоград : Перемена, 1997. — 139 с.

20. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 387–415.
21. О'Конор Дж. НЛП : Практическое руководство для достижения желаемых результатов / Дж. О'Конор. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. — 448 с.
22. Куньшиков С. В. Идеология в структуре политического процесса: сущность и динамика функционирования : [автореферат] дисс. ... канд. полит. наук / С. В. Куньшиков. — Екатеринбург, 2006. — 26 с.
23. Капра Ф. Дао физики / Ф. Капра. — СПб. : Орис, 1994. — 302 с.
24. Senge P. The Fifth Discipline. — Kharkov, Composed by Max Vasilyev, 2006. — 386 p.
25. Ezrahi Y. The theatrics and mechanics of action: the theater and the machineas political metaphors // Social Research. — 1995. — Vol. 62. — № 2. — P. 299–322.
26. Комар Ю. Теоретико-методологічні підходи до формування інноваційних механізмів системи державного управління підготовкою студентів-управлінців / Ю. Комар // Освіта і управління. — Т. 10. Ч. 2. — 2007. — С. 73–78.
27. Кривенко І. “Механізм” як категорія і його сутність у процесі державного управління // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць ОРІДУ. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. — Вип. 1 (25). — 330 с.

Стаття надійшла до редакції 18.04.15